

Rimantas GUČAS

UAB Vilniaus vargonų dirbtuvė

APIE VARGONŲ TERMINUS

Lietuvių kalba apie vargonus rašyta nedaug, o ir ne nuo seno.

Bene pirmasis rašinys ta tema pasirodė 1909 m. J. Naujalio leistaime ir redaguotame „Vargonininko“ žurnale. Vargonų meistras ir to meto šviesuolis, aktyvus tautinio atgimimo sąjūdžio dalyvis Jonas Garalevičius (1871–1943) per kelis numerius paskelbė straipsnį „Vargonai“, kuriame pateikė žinių apie vargonų istoriją ir sandarą. Turinio požiūriu J. Garalevičiaus rašinys dar naivokas, yra klaidų, nors kai kurios mintys aktualios ir dabar. Tačiau bene labiausiai įsidėmėtina tai, kad jau pirmosiomis pastraipomis jis atkreipė dėmesį į būtinumą turėti savo terminiją: „Noriu iš aukšto perprašyti gerb. Skaitytojus už negryną lietuvišką kalbą, kurią prisiėmė vartoti aprašyme vargonų. Vargonai tai labai kompliktuotas instrumentas, turįs tūkstančius visokių dalelių, kurioms atsakančių žodžių lietuviai dar nenukaltė; taigi prisiėmė vartoti žodžius ar teip vadinamus „internacionališkus“ arba priimtus, teip sakant, techniškus žodžius iš kitų kalbų“. („Vargonininkas“ 1909, Nr. 2).

Atrodo, kad prieškarinio Lietuvoje tvarkant vargonų terminiją rimtesnių žingsnių nebuvo padaryta. Tačiau yra kiek kito pobūdžio pavyzdys – Kavarsko bažnyčios vargonai. Juos apie 1925 m. pastatė Čekoslovakijos Jano Tučekio firma. Šiuose vargonuose pirmą ir kol kas vienintelį kartą bandyta registrus pavadinti lietuviškai (*Erdvės fleita* vietoje *Hohlflöte*, *Lendrių fleita* vietoje *Rohrflöte*, *Stirn. Ragelis* – *Gemshorn*, *Gluosn. Dūdele* – *Salicional* ir pan.) arba tarptautinius pavadinimus rašyti su lietuviška galūne: *Principalias*, *Burdonas*, *Subbasas* (vietoje *Principal*, *Burdon*, *Subbass*). Tuo atžvilgiu Kavarsko vargonai yra unikalūs ir todėl įtraukti į paminklų sąrašą.

Apie 1965 m. LTSR valstybinėje konservatorijoje pradėjęs dirbti muzikologas Antanas Venckus (1934–1975) ėmėsi iniciatyvos tvarkyti lietuvišką muzikos terminiją. Jis daug bendravo su vyresniosios kartos muziku Antanu Krutuliu (1887–1979), jau išleidusiu „Trumpą

muzikos žodyną“ (1960) ir visaip skatino pastarąjį rengti naują žodyno laidą. Kadangi muzikai, ypač atlikėjai, yra konservatyvi, jeigu nesakytume obskurantiška publika, A. Venckui rimtai susirūpinus ir užsiėmus lietuviškų muzikos terminų tvarkymu bei kūrimu, jis sulaukė daugiau pašaipos ir pasipriešinimo nekaip geranoriškos talkos. Maždaug tuo metu A. Venckaus iniciatyva buvo sudaryta Muzikos terminų komisija.

1967 m. Dailės muziejaus Teatro ir muzikos skyriuje pradėta registruoti Lietuvos vargonus ir sudarinėti vertingiausių paminklinių vargonų sąrašą. Tam tikslui buvo išspausdinta speciali „Vargonų anketa“. Tada gana aštriai iškilo vargonų terminų klausimas, nes viena – žargonu kalbėti, ir visai kita – rašyti. Iš pradžių buvo manoma anketą išsiuntinėti rajonų paminklosaugininkams, kad šie jas užpildytų. Vienas iš jos punktų – vargonų dalių terminai: *paklauskite vietos vargonininko, kaip jis vadina vargonų dalis*. Tačiau anketos taip ir nebuvo išsiuntinės. Važiuojant per bažnyčias ir bendraujant su vietos vargonininkais nieko įdomesnio ar naudingesnio išgirsti neteko – beveik išimtinai vartoti iškraipyti vokiški terminai, o ir tų pačių vos keletas. Dauguma vargonininkų apie vargonus turėjo tokį menką supratimą, kad dalykinė kalba apskritai nesirezgė. Ir vis dėlto iš inteligentiškesnių vargonininkų, užsiėmusių ir vargonų meistryste, teko išgirsti vieną kitą naudingą terminą.

1968 12 16 įvyko Muzikos terminų komisijos posėdis, skirtas vargonų terminams aptarti. Buvo pritarta nemažam skaičiui jau anksčiau vartotų žodžių, taip pat pasiūlyta keletas naujų terminų (*griežykla, kelmas*). Apie tai „Kultūros baruose“ buvo paskelbta informacija (1969). Dalis šių terminų buvo įtvirtinta įtraukiant juos į naująjį A. Krutulio „Muzikos terminų žodyną“ (1975) bei J. Kazlausko knygą „Muzikos instrumentai ir partitūra“ (1975). Vargonų aprašymas pastarojoje knygoje laikytinas vienu nuosekliausių ir profesionaliausių, pasirodžiusių lietuvių kalba.

1972 m. prie Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto buvo įkurta vargonų dirbtuvė. Tada jau visai rimtai prireikė terminų, nes gamybos procese reikėjo kalbėtis, taip pat rašyti sąmatas bei kitus dokumentus apie visas vargonų dalis ir dalių dalis. Kadangi

dauguma atėjusių dirbti žmonių iki tol su vargonais nebuvo susidūrę, naujai pasiūlytus lietuviškus terminus sutiko kaip savaime suprantamus ir nekeliančius abejonių. Iki tol aptarti ir patvirtinti terminai dar neapėmė visų vargonų, be to, kai kurie pasirodė nepakankamai tikslūs. Sąmoningai nepasiūlius pavadinimų, kai kurioms dalims savaime atsirado paprastesnių lietuviškų žodžių. Kaip pajuokavimas kartą suskambėjo tarmiškas *rekecius*, kurį pratarė nuo Dubingių kilęs stalius P. Klimas. O *reketis*, *reketys* – tai jau „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (1993) esantis žodis. Juo įmanoma nusakyti tam tikrą vargonų mazgą.

Ir toliau tvarkant vargonų terminus, vertės pabendrauti su lietuvių kalbos mokovais, liaudies buities žinovais, kurie mums primins užmirštus lietuviškus žodžius. Reikia neužmiršti, kad vargonai, nepaisant jų išpūdingumo ir išorinio sudėtingumo, iš tiesų yra labai paprastas ir suprantamas instrumentas. Daug panašių dalių yra įvairiuose statiniuose, padarguose, buityje. Tai visokie *kampainiai*, *veleinai*, *traukės*, *takai* ir *ortakiai*, *skalos*, *svirtys* ir *svirtelės*, *statramsčiai*, *sijos*, *tilteliai*, *narveliai*, *laikikliai*, ir dešimtys, jeigu ne šimtai kitų dalių, kurioms apskritai nereikia ieškoti kokių nors specialių terminų, o tik imti taisyklingus žodžius, jau nuo seno vartojamus įvairiems padargams ir jų dalims įvardyti. Tereikia norėti apsiliuobti. Deja, būtent to noro dažniausiai ir pritrūksta tiek vargondirbiams, tiek ypač atlikėjams. Seni ir taisyklingi lietuvių kalbos žodžiai kartais net laikomi juokingais ir prastais, o svetimos kilmės – prasmingais ir skambiais. Taip kai kurie pianistai įrodinėja, kad *skambinimas* fortepijonu tėra paviršutiniškas dalykas, o slaviškos kilmės *grojimas* tai jau atspindi kūrybos aktą.

Yra vargonuose ir specifinių dalykų, kuriems apibūdinti vartojami svetimos kilmės žodžiai – *klavišai*, *pedalai*, *registrai*, *barkeriai* (nuo išradėjo pavardės), *pulpetai*, *rezonatoriai*, *žaliuzės*, *menzūros*, *labiumai*, *traktūra* ir pan. Tai vis tarptautiniai žodžiai, nors tas jų tarptautiškumas yra sąlyginis. Jie daugiau vartojami šalyse, kur vargonų kultūra daugiau susijusi su vokiečių tradicijomis. Tai – Vidurio ir Rytų Europa. Prie jų priklauso ir Lietuva, kuri jau nuo pat pirmųjų vargonų pasirodymo 1408 m. buvo vokiečių vargonų statybos įtakos rate.

Žymiausieji XVII–XVIII a. meistrai buvo vokiečiai J. Koppelmanas, G. A. Zelle, M. Jansonas, A. G. Casparinis (nepaisant itališkai skambančios pavardės). XIX a. taip pat mokytasi, vargonų dalys pirktą ir pan. daugiausia Vokietijoje. Minėtasis J. Garalevičius vargonų meistrystės taip pat mokėsi Vokietijoje – B. Grünebergo dirbtuvėje Štetine, ilgus metus ten gyveno ir dirbo. Apskritai tiek vargonų meistrai, tiek atlikėjai daugiau vartojo tų kalbų, kuriomis mokėsi, terminus. Pvz., K. Kaveckas dažnai pavartodavo prancūziškus terminus, Z. Aleksandravičius – itališkus ir pan. Sovietiniais laikais poveikį buvo padariusi Maskvos mokykla, savo ruožtu nekritiškai perėmusi vokiečių vargonų estetiką ir terminiją. Šiuo atžvilgiu Lietuvos muzikos akademija dar tebėra veikiama Maskvos mokyklos.

Dar kita vargonų terminų dalis – registrų pavadinimai. Vienas ir tas pats registras skirtingų tradicijų, kraštų, epochų, meistrų vargonuose gali būti pavadintas visiškai skirtingai. Ir atvirkščiai – vienu ir tuo pačiu pavadinimu skirtingų tradicijų vargonuose gali būti pavadinti skirtingi registrai. Registrų pavadinimuose gali atsispindėti tembro ypatumai, vamzdžių forma, medžiaga, skambesio aukštis, sandara ir pan. Didžiosios Europos tautos, sukūrusios savitas vargonų tradicijas, sukūrė ir savas registrų pavadinimų sistemas, nors ir tos yra gerokai tarpusavyje susipynusios. Senų laikų, taip pat savamokslių vargonų meistrai neretai pavadinimų vartojimą supainiodavo, darydavo gramatikos klaidų. Visa tai tyrinėtoji gali suteikti nemaža informacijos.

Dalis senųjų Lietuvos vargonų registrų pavadinimų yra lotynų ar italų kilmės, dalis vokiečių, yra sulenkintų formų. Darydami naujus vargonus, vartojame tradicinius Lietuvos vargonams registrų pavadinimus, jų nelietuvindami, tačiau pagal galimybes vengdami vokiškų ar lenkiškų formų.

Apskritai vargonų terminai yra neatsiejami nuo tautos, šalies, krašto vargonų kultūros tradicijų ir palikimo. Kaip galima taikyti, pavyzdžiui, prancūzų vargonų sąvokas XVIII a. Lietuvos vargonams, kurių statytojai prancūziškų vargonų nei girdėti negirdėjo, nei matyti nematė? O tai, kad Lietuvos vargonų tradicija yra glaudžiai susijusi su vokiškąja, anaipol nereiškia, kad nebuvo savų niuansų. Todėl ir

terminai ilgainiui, vis geriau susipažįstant su mūsų istorija bei išlikusiu instrumentarijumi, turės būti tikslinami: vargonų terminija turi atspindėti mūsų vargonų statybos tradiciją.

Tvarkingai aprašyti vargonai V. Bičiūno „Muzikinės akustikos pagrinduose“ (1988), taisyklingos lietuviškos terminijos laikytasi ir Enciklopedijų leidyklos leidiniuose.

Šiuo metu rengiamas spaudai naujas enciklopedinis muzikos žodynas. Ta proga savo veiklą atnaujinio Muzikos terminų komisija. Vienas posėdis buvo skirtas ir vargonų terminams aptarti. Po to posėdžio „Muzikos baruose“ (1996 m. Nr. 15–16 ir 17) pasirodė muziko A. Kalinausko straipsnis „Vargonai“, kuriame pateikti ne vien tiesiogiai instrumento terminai, bet ir kitos sąvokos, kurių prireikia kalbant ir rašant apie vargonus. Pavyzdžiui, prieš gerą dešimtmetį Enciklopedijų leidykloje teko susiginčyti dėl to, kaip vargonai atsiranda bažnyčioje. Redakcijos peršamas pasakymas *vargonus įrengė* autoriui pasirodė ir netikslus, ir dirbtinis. Prof. J. Pikčilingis, į kurį buvo kreiptasi paramos, susimąstė: „o kaip būtų pasakęs Vaižgantas?“ Taigi vargonai *dirbami*, o padirbus, bažnyčioje *pastatomi*, kur ir *stovi*. (XIX a. vidurio užrašas Klykolių bažnyčioje: *Wargonus dyrba Pons Mockiewicz su sunu sawa*).

Taigi, tvarkant vargonų terminiją, jau šis tas padaryta.

Todėl kiek nustebino ir nuliūdino nauja knygelė – L. Digrio „Kaip groti vargonais“, kurią išleido Lietuvos muzikų draugija ir Religinės muzikos centras 1998 m. Joje tebesiūloma vartoti visokias *kopuliacijas*¹ bei *Schtraicher'ius*, *Waltze'us*, kitus vokiškus, kartais su klaidomis parašytus žodžius. Tarsi dar tebebūtų J. Garalevičiaus laikai, tarsi nebūtų buvę aptartų vargonų terminų, publikacijų šiais klausimais bei gana profesionalios literatūros. O ir taisyklingų terminų reikšmės daugelyje vietų visiškai iškreiptos bei supainiotos. Todėl šios knygelės, ypač jos puslapių apie instrumentą, žmonėms, besidomintiems vargonais, rekomenduoti, deja, negalima.

¹ *Kopuliacija* [lot. *copulatio* – susijungimas]: 1. „dviejų individų susijungimas lytinio akto metu“ (Tarptautinių žodžių žodynas, 1985).

Jokiu būdu negalima teigti, kad vargonų terminija jau galutinai sutvarkyta. Ir dabar, atsirandant vis didesniai meistrų bei mokyklų, kuriose mokoma vargonuoti skaičiui, kyla susikalbėjimo rūpestis, taigi ir reikalas dar kartą peržiūrėti vargonų terminus.

Gauta 1999 09 27

ABOUT TERMS OF THE ORGAN

Summary

The question about the creation of Lithuanian terms of the organ first arose in 1909 in the Lithuanian magazine of music „Vargonininkas“. In pre-war Lithuania there were some attempts to create Lithuanian names for the registers of the organ. In 1967 the systematic registration of organs in Lithuania started. Lists of monumental organs were compiled. At the same time an attempt to look for traditional Lithuanian terms of the organ was made. Only a small number of them was found, but in 1968 the Commission of the terms of music discussed and approved the main Lithuanian terms of the organ. These terms took root in the literature.